Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Umudov Toğrul Vidadi
togru.umudov36@gmail.com

DÜNYA TƏSƏRRÜFATINDA ELEKTRON TİCARƏTİN YERİ

XÜLASƏ

Elektron ticarət (e-ticarət) son illərdə dünya təsərrüfatında mühim bir rola sahib olmuş və qlobal iqtisadiyyatda əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İnternetin geniş yayılması, texnoloji inkişaflar və qloballaşma elektron ticarətin sürətli şəkildə böyüməsini təmin etmişdir. Bu mövzu, həm iqtisadiyyatın ümumi inkişafı, həm də biznesin yeni modellərinə uyğunlaşma baxımından çox aktuallaşmışdır.

Elektron ticarət, məhsul və xidmətlərin internet üzərindən satışını mümkün edən bir sistemdir və bu sahə son dövrlərdə qlobal iqtisadiyyata böyük töhfə verir. Onlayn satışlar, həm fiziki, həm də rəqəmsal məhsulların ticarətini əhatə edir. Bu ticarət modeli, xüsusilə kiçik və orta müəssisələr üçün yeni bazarlara daxil olmaq və daha geniş müştəri kütlələrinə xidmət göstərmək imkanı yaradır. Dünya üzrə ticarət həcmi hər il artaraq, ölkələrin ümumi daxili məhsuluna (ÜDM) əhəmiyyətli təsir edir.

Elektron ticarət, qlobal iqtisadiyyatı daha birləşmiş və interaktiv hala gətirən amillərdən biridir. Bu modelin əsas üstünlüyü, coğrafi sərhədləri aşması və müxtəlif ölkələrdəki istehlakçılara sürətli və effektiv xidmət göstərməsidir. Onlayn mağazalar, ən kiçik bir müəssisənin belə, dünya bazarına çıxmasına imkan yaradır, bu isə beynəlxalq ticarəti asanlaşdırır və qlobal bazarlara inteqrasiyanı sürətləndirir.

Açar sözlər: *dünya təsərrüfatı,* qlobal iqtisadiyyat, texnoloji inkişaf, *elektron ticarət, ticarət modeli.*

GİRİŞ

Elektron ticarət (e-ticarət) dünyada iqtisadiyyatın mühüm hissəsinə çevrilmişdir. İnternet və texnologiyanın sürətli inkişafı ilə, elektron ticarət ənənəvi ticarət metodlarını dəyişdirərək qlobal iqtisadiyyatda böyük təsir yaratmışdır. Bu, həm istehlakçılar, həm də şirkətlər üçün müxtəlif imkanlar təqdim edir. Elektron ticarət, dünya təsərrüfatında sürətlə böyüyən və hər gün daha çox vacib hala gələn bir sahədir. İnkişaf edən texnologiyalar və dəyişən istehlakçı tələbləri ilə bu sahə daha da genişlənir. Şirkətlər, dövlətlər və istehlakçılar üçün müxtəlif imkanlar təqdim edən bu sektor, həm iqtisadi artımın, həm də qlobal əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır.

ƏSAS HİSSƏ

Elektron ticarəti biznesin təşkili formasına görə təsnif etsək, onda biz şərti olaraq onu biznesin yaradılması üçün əsas kimi elektron ticarətə və mövcud ənənəvi biznesin (İnternet) inkişafı üçün əlavə vasitə kimi elektron ticarətə bölmək olar.

Məhsulun xarakterindən, mövzusundan və iş prosesindən asılı olaraq elektron ticarət tam və ya qismən ola bilər. Birinci halda, mallar, qurumlar və biznes prosesləri rəqəmsaldır. Malların ödənilməsi və çatdırılması kompüter şəbəkələrindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Qismən elektron ticarətdə isə mallar, qurumlar və ya biznes proseslərinin hər hansı elementləri rəqəmsal formaya malik olmur.

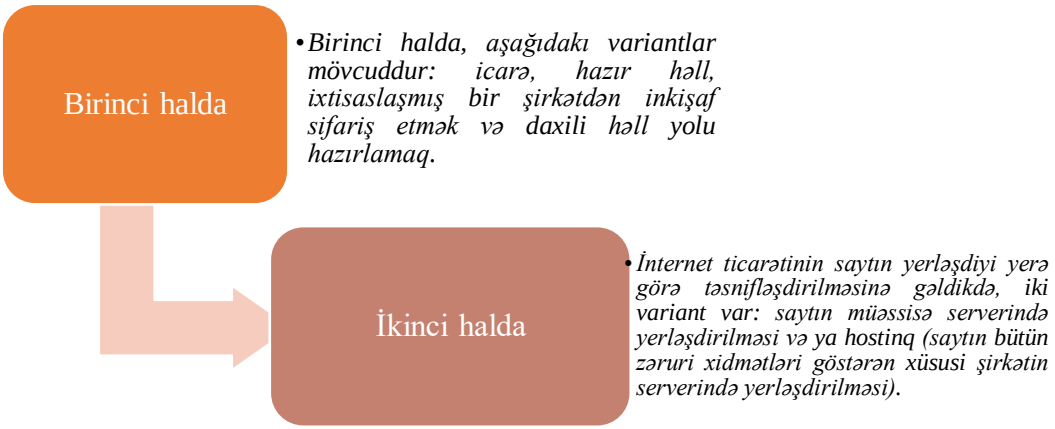
Həyata keçirilən funksiyalara görə internet ticarəti onlayn mağaza, virtual auksion, elektron birja və elektron ticarət platformasına bölünür. Gəlin hər bir fərdi nöqtəyə daha yaxından nəzər salaq. Onlayn mağaza elektron ticarət prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən və müştərilərə xidmətin ənənəvi formaları olan mağazalara xas olan xidmət və kommersiya funksiyalarını həyata keçirən avtomatlaşdırılmış sistemdir. Onlayn mağazalarda qeydiyyatdan keçmiş hər bir alıcı ilə fərdi işləmək imkanı var.

Virtual auksion hərrac ticarəti prinsiplərini həyata keçirən avtomatlaşdırılmış sistemdir [1].

Elektron birja standart nümunələrə uyğun olaraq satılan malların elektron topdansatış bazarının formalarından biridir. Bu bazar müntəzəm olaraq fəaliyyət göstərir.

Elektron ticarət platforması və ya E-tender (onu veb platforma, internet platforması və ya elektron tender platforması da adlandırmaq olar) malların topdan satışı üzrə əməliyyatların bağlanması və maliyyə və ticarət əməliyyatlarının aparılması üçün elektron vasitəçidir.

E-ticarət saytın yaradılması üsuluna və yerləşdiyi yerə görə təsnif edilir.

Şəkil 1. E-ticarət saytın yaradılması üsuluna görə təsnifi

Elektron ticarəti ticarətin və texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılması dərəcəsinə görə də təsnif etmək olar. Bu halda o, internet vitrininə, satış avtomatına və internet ticarət sisteminə bölünür.

Onlayn vitrin vəziyyətində, veb-saytda mallar, satıcı və ya alıcı haqqında müntəzəm olaraq yenilənən məlumatlar var. Başqa sözlə desək, Veb vitrin kataloqu, naviqasiya sistemi və sifarişin və sonradan emal üçün menecerə ötürülməsinin birləşməsidir. Bunlar standart kataloqdan istifadə edərək ticarət şirkətinə mal verən nisbətən sadə və ucuz saytlardır.

Avtomat modeli ticarət və texnoloji prosesin bəzi elementlərini, məsələn, sifarişin yerləşdirilməsi və satınalma şərtlərinin razılaşdırılmasını avtomatlaşdırır.

İnternet Ticarət Sistemi (İTS) internet ticarət sisteminin ticarət və mühasibat uçotu, anbar, mühasibat uçotu və şirkət daxilindəki digər sistemlərlə tam inteqrasiyasını nəzərdə tutur. İTS internetə qoşulduqda tam ticarət dövriyyəsini həyata keçirə bilər. İTS-in digər fərqləndirici xüsusiyyəti onun əlavə olaraq şirkətin daxili sənəd dövriyyəsi sisteminə inteqrasiya olunmasıdır [2].

Ticarətin İTS və ya onlayn mağazada təcəssüm olunan səviyyələrə avtomatlaşdırılması yalnız biznesin miqyası böyüdükcə sərfəli olur. Gündə yüzlərlə əməliyyat həyata keçirən və İnternet vasitəsilə beynəlxalq biznesə yönəlmiş şirkətlər üçün Veb vitrinləri qəbuledilməzdir.

Beləliklə, təklif olunan təsnifat biznesin bu sahəsində müəssisələrin müxtəlif fəaliyyət sahələrini əhatə edən elektron ticarətin fəaliyyətinin təşkilati, iqtisadi, hüquqi və texniki aspektlərini əks etdirir.

Xülasə etmək üçün aşağıdakıları qeyd etmək istərdim: elektron ticarət erasının başlanğıcını uçuşlarda yerlərin bron edilməsi prosedurunun avtomatlaşdırılması sisteminin - SABER-in meydana çıxdığı ötən əsrin ikinci yarısının əvvəlləri hesab etmək olar. Yarım əsrdən az müddətdə qlobal dəyişikliklər baş verdi: ilk kredit kartları meydana çıxdı; internet, elektron köçürmə və klirinq sistemi yaradılır; elektron pul köçürmələri, rəqəmsal imza, İnternet bankçılıq, elektron ödəniş sistemləri və daha çox şey görünür. Ən mühüm hadisələrdən biri elektron ticarətin inkişafında yeni mərhələni qeyd edən ilk onlayn mağazanın yaradılmasıdır. Bu andan etibarən iri müəssisələr e-ticarətin inkişafına sərmayə qoymağa başladılar [3]. Elektron ticarətin inkişafının növbəti qlobal mərhələsi reallıqda mövcud olan təsərrüfat subyektlərinin (firmalar, mağazalar, pərakəndə satış şəbəkələri, banklar, ofislər) virtual dünyaya kütləvi surətdə təkrarlanması hesab edilə bilər.

İndiki inkişaf mərhələsində virtual mallar və elektron pullar meydana çıxır.

Elektron ticarətin inkişafının bütün mərhələlərini təhlil edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, e-ticarətin fərqli xüsusiyyəti yüksək artım templəri və sürətli inkişafdır.

İqtisadi prosesin iştirakçıları arasında münasibətlərdən asılı olaraq müəyyən edilən elektron ticarətin təşkilinin əsas formalarına gəldikdə, aşağıdakıları ayırd etmək olar: [4].

İstehlakçı və şirkətlər arasındakı əlaqələr (B2C – Business to Consumer): Şirkətlər öz məhsul və xidmətlərini internet üzərindən istehlakçılara təqdim edirlər. Məsələn, Amazon, eBay, Alibaba kimi

nəhəng platformalar bu kateqoriyaya daxildir. Bu model dünya üzrə ən geniş yayılmış və məşhur olanıdır.

Şirkətlər arasında (B2B – Business to Business): Bu modeldə, bir şirkət digərinə məhsul və ya xidmət təklif edir. Məsələn, istehsalçı firmalar mallarını topdan satışla digər şirkətlərə təqdim edirlər. Alibaba, bir çox sənaye məhsullarının alqı-satqısını edən platforma kimi bu modeli geniş şəkildə dəstəkləyir.

İstehlakçılar arasında (C2C – Consumer to Consumer): Burada istehlakçılar bir-biri ilə məhsul və xidmətlər alıb-satır. eBay və Craigslist bu sahədə ən məşhur platformalardır.

İstehlakçılar və dövlət arasında (C2G – Consumer to Government): Vergilər, rüsumlar, cərimələr kimi ödənişlərin internet üzərindən həyata keçirilməsi. Elektron hökumət tətbiqləri bu kateqoriyaya aiddir.

Şirkətlər və dövlət arasında (B2G – Business to Government): Şirkətlər, dövlət qurumlarına mallar və xidmətlər təklif edirlər. Elektron tenderlər və rəqəmsal satınalmalar buna nümunədir.

Elektron ticarət dünya iqtisadiyyatında xüsusilə aşağıdakı sahələrdə mühüm rol oynayır:

Şəkil 2. Elektron ticarət dünya iqtisadiyyatında mühüm rol oynadığı sahələr

Elektron ticarətin təşkili formaları

Elektron ticarətin müxtəlif təşkilati formaları mövcuddur. Bunlar, ticarətin aparılma üsullarına görə fərqlənir.

a. Elektron Ticarət Platformaları: [5].

- Bazar yeri (Marketplace): Bu tip platformalar bir çox satıcının öz məhsul və xidmətlərini təklif etməsinə imkan yaradır. Amazon, eBay, Alibaba kimi şirkətlər bu modelə əsaslanır. Bu bazar yerlərində ticarət edən hər kəs öz məhsulunu təqdim edə bilir.
- E-ticarət mağazaları (Online Stores): Burada bir ticarət müəssisəsi öz məhsul və xidmətlərini onlayn şəkildə təqdim edir. Shopify, WooCommerce kimi platformalar ticarətçilərə öz onlayn mağazalarını yaratmağa imkan verir.

b. Elektron Ticarət Sistemləri:

- E-ticarət saytları: Şirkətlər öz məhsul və xidmətlərini birbaşa istehlakçılara təqdim edən veb saytlar yaradır. Bu saytlar alış-veriş, ödəniş, çatdırılma və digər əməliyyatları dəstəkləyir.
- Mobil Ticarət (M-Commerce): Mobil tətbiqlər vasitəsilə onlayn ticarət həyata keçirilir. Mobil tətbiqlər, xüsusilə smartfonlar və planşetlərdən istifadə edən istehlakçılar arasında böyük populyarlıq qazanıb.

c. Elektron Ödəniş Sistemləri:

Elektron ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün müxtəlif ödəniş sistemləri mövcuddur. Bunlara PayPal, kredit kartları, bank köçürmələri, kriptovalyutalar və s. daxildir. Bu sistemlər ticarət proseslərini asanlaşdırır və ödənişləri sürətləndirir.

d. Elektron Ticarət və Loqistika:

Elektron ticarətin inkişafı ilə paralel olaraq, logistik infrastruktur da mühüm rol oynayır. Məhsulların müştərilərə çatdırılması üçün kurier xidmətləri, anbarlar və avtomatlaşdırılmış sistemlər gücləndirilmişdir. Amazon və digər e-ticarət nəhəngləri öz çatdırılma xidmətlərini sürətləndirən xüsusi logistik şəbəkələr yaratmışdır.

Elektron ticarətin gələcəyi və çağırışlar

Elektron ticarət qlobal iqtisadiyyatın ayrılmaz bir hissəsinə çevrilib, amma bu sahənin qarşısında hələ də bir sıra çağırışlar mövcuddur: [6].

- *Təhlükəsizlik məsələləri:* Elektron ticarət əməliyyatlarında məlumatların qorunması, istifadəçi təhlükəsizliyi və dolandırıcılıq məsələləri əhəmiyyət kəsb edir.
- *Rəqəmsal ayrılıq:* Bəzi ölkələrdə internetə çıxışın məhdud olması və rəqəmsal infrastrukturun zəif olması, elektron ticarətin inkişafını çətinləşdirə bilər.
- *Ətraf mühitə təsir:* Çatdırılma xərclərinin artması və daşınmanın daha çox olması ətraf mühitə təsir edə bilər. Buna görə, daha dayanıqlı və ekoloji təmiz ticarət modelləri inkişaf etdirilir.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq elektron ticarət dünya iqtisadiyyatında vacib bir rol oynayır və sürətlə inkişaf edən bir sahədir. Təşkilatçılıq və texnoloji infrastrukturun inkişafı ilə bu sahənin gələcəyi daha da parlaqdır. Lakin, onun inkişafı üçün qarşıya çıxan məsələlər də həllini tapmalıdır. Bu sahənin daha da böyüməsi, həmçinin yeni ticarət modellərinin və texnologiyalarının ortaya çıxmasına şərait yaradacaq.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Brynjolfsson, E., & Smith, M. D. (2000). "Frictions in E-commerce and the Impact of the Internet". Journal of Economic Perspectives, 14(4), 101-118.
2. Chaffey, D. (2015). "Digital Business and E-Commerce Management: Strategy, Implementation and Practice". Pearson Education.
3. Harrison, J., & Walsh, P. (2019). "The Global Impact of E-commerce on Economic Growth and Development" in Journal of Global Economics.
4. Kim, Y., & Kim, H. (2020). "The Role of E-commerce in Global Trade". International Journal of E-commerce Research, 18(3), 214-228.
5. Laudon, K.C., & Traver, C.G. (2021). "E-commerce: Business, Technology, Society". Pearson.
6. Turban, E., & Volonino, L. (2019). "Information Technology for Management: Digital Strategies for Insight, Action, and Sustainable Performance". Wiley.

THE PLACE OF ELECTRONIC COMMERCE IN THE WORLD ECONOMY

SUMMARY

Electronic commerce (e-commerce) has played an important role in the world economy in recent years and has led to significant changes in the global economy. The widespread use of the Internet, technological developments and globalization have ensured the rapid growth of electronic commerce. This topic has become very relevant in terms of both the general development of the economy and adaptation to new business models.

Electronic commerce is a system that enables the sale of products and services over the Internet, and this area has made a great contribution to the global economy in recent times. Online sales cover the trade of both physical and digital products. This trade model creates an opportunity for small and medium-sized enterprises, in particular, to enter new markets and serve a wider range of customers. The volume of trade around the world is increasing every year, significantly affecting the gross domestic product (GDP) of countries.

Electronic commerce is one of the factors that makes the global economy more integrated and interactive. The main advantage of this model is that it transcends geographical borders and provides fast and effective service to consumers in different countries. Online stores allow even the smallest enterprise to enter the global market, which facilitates international trade and accelerates integration into global markets.

Keywords: *world economy, global economy, technological development, electronic commerce, trade model.*

МЕСТО ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

РЕЗЮМЕ

Электронная коммерция (e-commerce) сыграла важную роль в мировой экономике в последние годы и вызвала значительные изменения в мировой экономике. Широкое использование Интернета, развитие технологий и глобализация обеспечили быстрый рост электронной коммерции. Эта тема стала очень актуальной как с точки зрения общего развития экономики, так и с точки зрения адаптации к новым бизнес-моделям.

Электронная коммерция — это система, которая позволяет продавать товары и услуги через Интернет, и в последнее время эта область внесла большой вклад в мировую экономику. Интернет-продажи включают торговлю как физическими, так и цифровыми продуктами. Эта бизнес-модель дает возможность, особенно малым и средним предприятиям, выйти на новые рынки и обслуживать более широкий круг клиентов. Объем торговли во всем мире увеличивается с каждым годом и оказывает существенное влияние на валовой внутренний продукт (ВВП) стран.

Электронная коммерция является одним из факторов, которые делают глобальную экономику более связанной и интерактивной. Главное преимущество этой модели в том, что она пересекает географические границы и обеспечивает быстрое и эффективное обслуживание потребителей в разных странах. Интернет-магазины позволяют даже самому маленькому предприятию выйти на мировой рынок, что облегчает международную торговлю и ускоряет интеграцию в глобальные рынки.

Ключевые слова: *мировая экономика, глобальная экономика, технологическое развитие, электронная коммерция, торговая модель.*